

Verslag van de uitvoering van het experiment internet- en telefoonstemmen

Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties

Inhoudsopgave

1. Inleiding

- 1.1 Lijst van afkortingen
- 1.2 Leeswijzer

2. Voorbereiding experiment

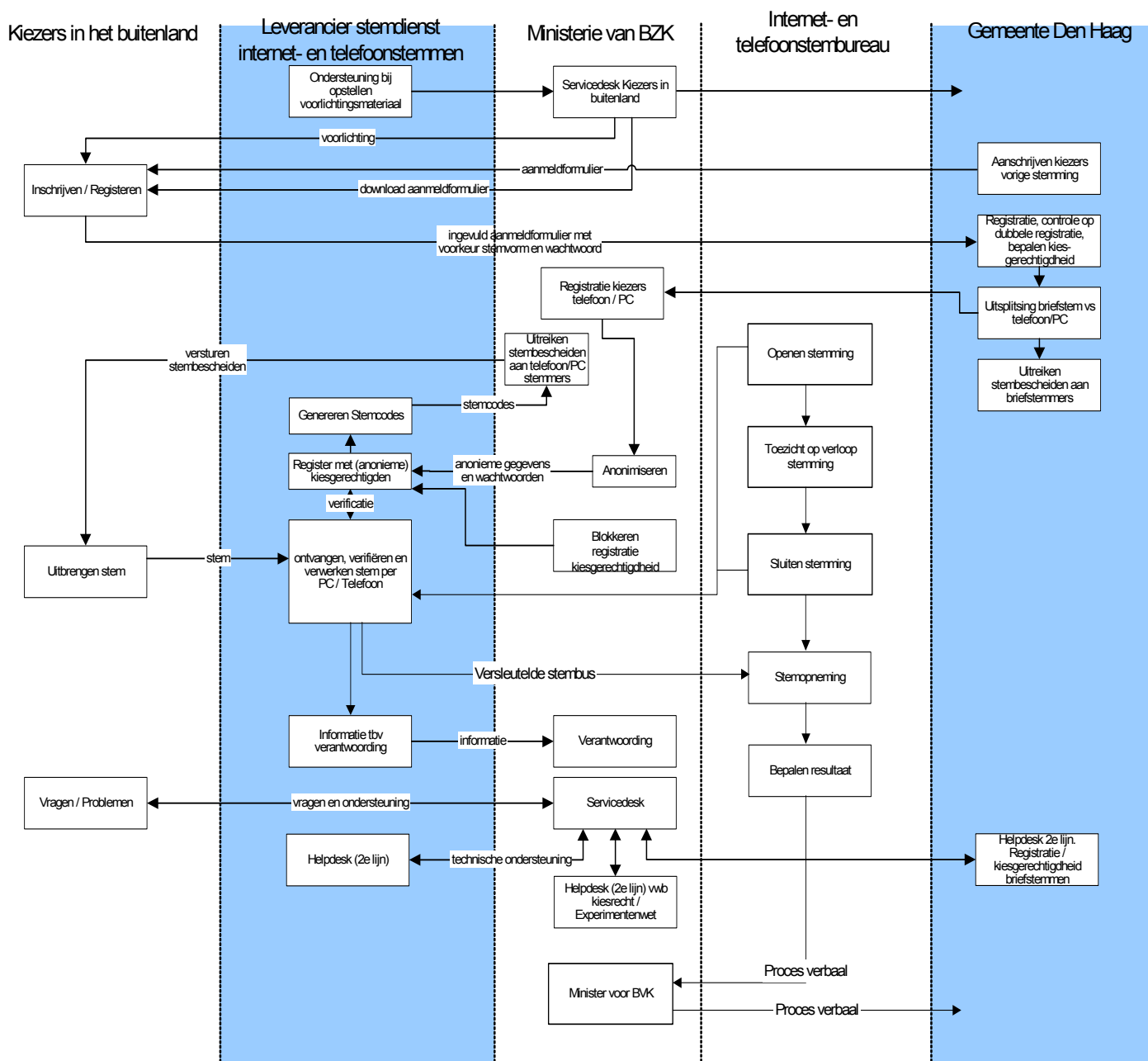
- 2.1 Schouw van de stembus
- 2.2 Ontvangst bestand kiezers van de Den Haag (BHD)
- 2.3 Anonimiseren BHD
- 2.4 Blokkeren kiezers in het kiezersbestand cq toevoegen kiezers aan het kiezersbestand
- 2.5 Genereren stembescheidenbestand (SBB)
- 2.6 Overzicht van kandidatenlijsten
- 2.7 Drukken en verzenden van stembescheiden
- 2.8 Schonen register, overdragen BHD en vernietiging bestanden
- 2.9 Selecteren/informereren van stembureauleden

3. Experiment

- 3.1 Beheer van de stembus
- 3.2 Opening van de stemming
- 3.3 Verloop van de stemming
- 3.4 Onderbreken
- 3.5 Schorsen
- 3.6 Servicedesk
- 3.7 Aangewezen deskundige/Kiesraad
- 3.8 Sluiting
- 3.9 Stemopneming
- 3.10 Zitting Centraal Stembureau
- 3.11 Verslag Commissie voor het Onderzoek naar de Geloofsbrieven
- 3.12 Openbaarmaking broncode stembus
- 3.13 Vernietiging bestanden stembus

1. Inleiding

Het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK) heeft tijdens de verkiezing van de leden van het Europees Parlement in juni 2004 een experiment uitgevoerd waarin de kiezers vanuit het buitenland konden stemmen per internet en telefoon. Dit document beschrijft (op hoofdlijnen) de wijze waarop het ministerie van BZK het experiment heeft uitgevoerd. Onderstaande figuur geeft hier een schematische weergave van. De pijlen in het figuur duiden informatiestromen aan.

1.1. Lijst van afkortingen

In dit document worden de volgende afkortingen/termen gebruikt:

Afkorting/term	Betekenis	Beschrijving
BDH	Bestand Den Haag	Het bestand met kiezersgegevens dat BZK van de Gemeente Den Haag ontving
KB	Kiezersbestand	Het bestand met geanonimiseerde kiezersgegevens dat aan de stembusdienst werd ingevoerd
KBS	Stemcodebestand	Het bestand met stemcodes dat de stemcodes produceerde
NAW-gegevens	Naam-, adres- en woonplaatsgegevens	
SBB	Stembescheidenbestand	Het bestand met stemcodes en NAW-gegevens dat de drukker gebruikte om de stembescheiden te produceren
Register		Een database waarin de NAW-gegevens en de toegangsgegevens van kiezers die per internet en telefoon stemmen worden ingelezen en vervolgens worden geanonimiseerd.

1.2. Leeswijzer

In hoofdstuk twee van dit document worden de processen ter voorbereiding van de stemperiode beschreven. In het voortraject is de stembusdienst geschouwd, zijn de stembureauleden geselecteerd en geïnformeerd en is het stembureau ingericht. Tenslotte is in deze periode de stembusdienst klaargemaakt voor de stemming.

In hoofdstuk drie worden de processen tijdens de stemming beschreven. Dit zijn de processen vanaf voorbereiding, openen en statuscontrole van de stembusdienst tot de stemopneming.

2. Voorbereiding experiment

2.1 Schouw van de stemdienst

Vanaf 28 april 2004 tot en met 13 mei 2004 heeft het ministerie van BZK de stemdienst geschouwd op basis van het specifiek daarvoor opgestelde implementatieplan. Dit plan is in concept met de leverancier van de stemdienst besproken en aan de hand van die bespreking waar nodig aangepast. De in het proces-verbaal van de schouw geconstateerde feiten zijn daarna –indien van toepassing- gecorrigeerd door de leverancier van de stemdienst.

2.2 Ontvangst bestand kiezers van Den Haag (BDH)

De burgemeester van de gemeente Den Haag is op grond van de Kieswet verantwoordelijk voor de registratie van de kiezers die vanuit het buitenland mogen stemmen bij de verkiezingen voor de Tweede Kamer der Staten Generaal en de leden van het Europees Parlement. Deze verantwoordelijkheid is tijdens het experiment met het stemmen per internet- en telefoon ongemoeid gelaten. Tussen de minister voor Bestuurlijke Vernieuwing en Koninkrijksrelaties (BVK) en de burgemeester van de gemeente Den Haag is op 13 november 2003 een samenwerkingsprotocol ondertekend waarin, ten behoeve van het experiment, afspraken zijn vastgelegd over de samenwerking tussen het ministerie van BZK en de gemeente Den Haag.

De registratie van de gemeente Den Haag van de kiezers in het buitenland gold, conform de gemaakte afspraken, als het basisbestand voor het experiment. De gemeente Den Haag heeft op 29 april 2004 en op 13 mei 2004 elektronische bestanden op diskette (het zogenaamde BDH) aangeleverd met de gegevens (NAW-gegevens, e-mailadres, toegangscode, dossiernummer) van alle kiezers die kiesgerechtigd zijn en bij de registratie hebben aangegeven via internet of telefoon te willen stemmen. Het eerste bestand telde 6734 kiezers. Het aantal kiezers in het tweede bestand bedroeg 463.

Het BDH is fysiek door Den Haag aan een medewerker van het ministerie van BZK overhandigd op een diskette volgens een afgesproken formaat. Deze overdracht is geprotocolleerd middels een begeleidende brief met daarbij de aantallen kiezers per land.

Het ministerie van BZK heeft de twee BDH's gecontroleerd voordat ze zijn ingelezen in het register. Deze controle heeft plaatsgevonden aan de hand van de begeleidende brief van de gemeente Den Haag. Deze controle heeft bij beide bestanden geen afwijkingen opgeleverd.

Vervolgens werd het BDH ingelezen in het register. Het register controleerde automatisch of alle kiezers een geldige toegangscode hadden (5 cijfers) en of er kiezers meerdere malen voorkwamen. Dat laatste controleerde het register aan de hand van de achternaam en de geboortedatum.

Bij het inlezen van de BDH's zijn de volgende fouten geconstateerd:

- eerste bestand:
 - . de toegangscode van één kiezer bestond uit sterretjes (*) in plaats van cijfers;
 - . de voorgeschreven header in het bestand ontbrak;
 - . één persoon kwam twee maal voor;
 - . de velden van het bestand waren door tab's gescheiden in plaats van door komma's.

Naar aanleiding van deze foutmeldingen heeft het ministerie van BZK overleg gevoerd met de gemeente Den Haag om de fouten te corrigeren. De gemeente Den Haag heeft de foutmeldingen onderzocht en naar aanleiding daarvan een nieuwe versie van het eerste BDH-bestand opgeleverd op 6 mei 2004.

- tweede bestand:
 - . één persoon had een postbusadres zonder postbusnummer;
 - . één persoon kwam in het tweede bestand voor die ook al in het eerste bestand was opgenomen.

Naar aanleiding van deze foutmeldingen heeft het ministerie van BZK weer overleg gevoerd met de gemeente Den Haag om de fouten te corrigeren. De gemeente Den Haag heeft geconstateerd dat het tweede bestand inderdaad deze fouten bevatte. Vervolgens heeft het ministerie van BZK op aanwijzing van de gemeente Den Haag de fouten handmatig gecorrigeerd.

Alle handelingen zijn vastgelegd in een logboek. De BDH is door het ministerie van BZK samen met de begeleidende brieven in een kluis opgeborgen.

2.3 Anonimiseren BDH

Het BHD is geanonimiseerd in het register en geconverteerd naar een voor de stembienst leesbaar formaat. Dat formaat is beschreven in het Functioneel Ontwerp Stembienst. Het anonimiseren hield in dat in het register aan alle door de gemeente Den Haag overgedragen kiezers ter vervanging van de NAW-gegevens een kiezer-ID (nummer) werd gegeven en dat van de door de kiezer opgegeven toegangscode een hashwaarde² werd berekend.

Na het anonimiseren was er sprake van een "kiezersbestand" (KB). Dit kiezersbestand werd geëxporteerd naar de stembienst.

Het KB is door het ministerie van BZK gecontroleerd op totalen. Gecontroleerd is of het KB voor wat betreft het totaal aantal kiezers overeen kwam met het BDH en of geen mutaties hebben plaatsgevonden bij het anonimiseren.

Het KB is door medewerkers van het ministerie van BZK fysiek in de locatie van de stembienst (Waalhaven) aan de databeheerder van de leverancier van de stembienst overgedragen. Deze overdracht is geprotocolleerd.

² Een hashwaarde is een getal dat afgeleid is van een gegeven. Het is niet mogelijk om uit de hash-waarde het oorspronkelijke gegeven af te leiden, maar de hashwaarde is wel kenmerkend voor het gegeven. Voor een exacte beschrijving wordt verwezen naar het functioneel ontwerp.

Bij de overdracht van het KB heeft het ministerie van BZK aan de databeheerder van de leverancier van de stembus het wachtwoord verstrekt dat nodig was voor het inlezen van het KB en het genereren van de stemcodes.

De databeheerder van de leverancier van de stembus heeft op locatie (Waalhaven) het KB in de stembus ingelezen en de stembus opdracht gegeven tot het genereren van de stemcodes. Als gevolg hiervan is door de stembus het zogenaamde KBS (stemcodebestand) gegenereerd.

Na het genereren van de KBS is door de databeheerder, onder toezicht van medewerkers van BZK, gecontroleerd dat voor alle kiezers-ID's in het KB een stemcode is gegenereerd, dat alle stemcodes verschillend zijn, dat de stemcodes uit 9 cijfers bestonden en dat de stemcodes voldeden aan de zogenaamde 11-proef. Van het inlezen van het KB en het genereren van het KBS is door de databeheerder een verwerkingsverslag gemaakt. Dat verslag is aan het ministerie van BZK overgedragen.

Van het KBS zijn door de databeheerder twee kopieën gemaakt en aan het ministerie van BZK overgedragen. De kopieën zijn in een kluis gedeponneerd.

2.4 Blokkeren kiezers in het kiezersbestand, c.q. toevoegen kiezers aan het kiezersbestand

Er kunnen omstandigheden zijn die aanleiding geven tot de verwijdering van een kiezer uit het kiezersbestand. In de periode van voorbereiding van het experiment heeft zich zo'n geval voorgedaan. Aanleiding hiervoor was de melding op 24 mei 2004 van het overlijden van een kiezer. In overleg met de gemeente Den Haag is de betreffende kiezer in het kiezersbestand geblokkeerd.

Daarvoor zijn de volgende handelingen uitgevoerd:

- 1) de participatie van de kiezer is in het register op "niet actief" gezet;
- 2) er is een uitsluitingsbestand gemaakt;
- 3) dit uitsluitingsbestand is getransporteerd naar de stembus en daar door de databeheerder van de leverancier verwerkt.

Op 24 mei 2004 heeft het ministerie van BZK ook een melding ontvangen dat de stembescheiden van een kiezer verkeerd waren bezorgd. Om misbruik van deze stembescheiden te voorkomen is de betreffende kiezer in het kiezersbestand geblokkeerd en is aan de ontvanger gevraagd de stembescheiden te retourneren danwel te vernietigen. Tegelijkertijd is een nieuwe stemcode voor de betrokken kiezer aangemaakt en per koerier verzonden naar de kiezer.

Daartoe zijn de volgende handelingen uitgevoerd:

- 1) van de kiezer waarvan de stembescheiden verkeerd waren bezorgd is de participatie op "niet actief" gezet in het register;
- 2) door het Register is een uitsluitingsbestand aangemaakt³;
- 3) er is een nieuwe kiezer toegevoegd in het register met dezelfde gegevens als de kiezer waarvan de stembescheiden verkeerd waren bezorgd;

³ Omdat dit op dezelfde dag gebeurde als de melding van de overleden kiezer, bevatte het uitsluitingsbestand feitelijk beide uitsluitingen. Er was dus uiteindelijk één uitsluitingsbestand met twee uitsluitingen erin.

- 4) van de juist toegevoegde kiezer is een kiezerregistratie (KR) bestand aangemaakt dat is getransporteerd naar de stemdienst, en daar is ingelezen;
- 5) door de stemdienst is een nieuwe stemcode gegenereerd waarmee vervolgens voor deze kiezer nieuwe stembescheiden zijn geproduceerd die per koerier naar de kiezer zijn verzonden.

Verder is er, nadat de stemperiode was gestart, nog een kiezer aan het kiezersbestand toegevoegd. Op 7 juni 2004 werd door het ministerie van BZK een registratieformulier (naar het model M 3) ontvangen dat was blijven liggen bij de gemeente Tiel en afkomstig van een inwoner van die gemeente die wegens werkzaamheden tijdelijk in het buitenland verbleef. Het ministerie van BZK heeft deze kiezer alsnog aan het kiezersbestand toegevoegd.

In het register zijn de gegevens van de kiezer ingevoerd en is een nieuw kiezersbestand aangemaakt. Het kiezersbestand is in de stemdienst ingelezen en een stemcode is aangemaakt. Het stembureau is, aangezien de stemperiode reeds was gestart, schriftelijk over de noodzaak om het kiezersbestand te muteren geïnformeerd.

2.5 Genereren stembescheidenbestand (SBB)

Om een stembescheidenbestand (SBB) te kunnen produceren hebben medewerkers van het ministerie van BZK op 7 mei 2004 het KBS ingelezen in het register. Het SBB bevat het Kiezers-Id, de NAW-gegevens uit het BDH en de stemcode die in de stemdienst is gegenereerd.

Het door het Register gegenereerde SBB is gecontroleerd op:

- aantallen;
- steekproefsgewijs – stemcode bij de juiste kiezer aan de hand van het KBS.

Het SBB en een kopie daarvan zijn in een kluis bewaard.

2.6 Overzicht van kandidatenlijsten

De Kiesraad heeft op 3 mei 2004 de kandidatenlijsten voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement vastgesteld. Op 12 mei 2004 heeft de Raad van State uitspraak gedaan in het beroep, aangetekend door de Partij voor de Dieren, tegen de vaststelling van de kandidatenlijsten door de Kiesraad.

Medewerkers van het ministerie van BZK hebben onmiddellijk nadat de Raad van State op 12 mei 2004 uitspraak had gedaan, het overzicht van kandidatenlijsten ingevoerd in het register. Tijdens en na de invoer is meerdere malen, door verschillende personen, gecontroleerd of de invoer correspondeerde met het door de Kiesraad vastgestelde overzicht van kandidatenlijsten.

Het overzicht van lijsten en kandidaten is geëxporteerd in een zogenaamd XML-formaat, zodat het bestand kon worden ingelezen in de stemdienst.

Het overzicht is gecontroleerd op:

- aantal lijsten;
- aantal kandidaten;
- juistheid van de gegevens omtrent de lijsten en kandidaten;
- controle op diakritische tekens;
- aanwezigheid van mogelijkheid om een blanco stem uit te brengen.

Hierna is het bestand fysiek door medewerkers van BZK aan de databeheerder van de leverancier overgedragen om te kunnen worden ingelezen in de stemdienst. De overdracht is geprotocolleerd.

De stemdienst heeft voor elke kandidaat 7.500 kandidaatcodes gegenereerd en deze geëxporteerd in een kandidaatcodebestand. Het kandidaatcodebestand is gecontroleerd op:

- juistheid van de gegevens omtrent de kandidaatlijsten en kandidaten;
- aanwezigheid van alle diakritische tekens;
- aanwezigheid van de mogelijkheid om blanco te stemmen
- het correcte aantal kandidaatcodes per kandidaat;
- de juistheid van kandidaatcodes (of ze uit 9 cijfers bestaan en voldoen aan de zogenaamde 11-proef, en of er geen dubbele kandidaatcodes zijn gegenereerd).

Van het inlezen van het bestand met het overzicht van kandidatenlijsten en van het genereren van de kandidaatcodes is door de databeheerder een verwerkingsverslag gemaakt en aan het ministerie van BZK overgedragen.

Van het bestand met kandidatenlijsten met kandidaatcodes zijn twee kopieën gemaakt, die in de kluis zijn opgeborgen.

2.7 Drukken en verzenden stembescheiden

De productie van de stembescheiden is, uit veiligheidsoverwegingen, gecompartmenteerd in twee percelen. Doel hiervan was te voorkomen dat één drukker zowel de beschikking zou hebben over de stemcodes, als over de kandidaatcodes.

Als gevolg van de compartimentering is de productie van de overzichten van kandidatenlijsten met daarbij de kandidaatcodes (perceel 1) gescheiden van de productie van de aanbiedingsbrief (met afgeschermd stemcode) en de samenvoeging daarvan met overige stembescheiden (perceel 2).

Het bestand met het overzicht van kandidatenlijsten, inclusief 9-cijferige kandidaatcodes, is op 12 mei 2004 door een medewerker van het ministerie BZK fysiek overgedragen aan de drukker van perceel 1, zijnde Sdu.

Het versleutelde bestand met NAW-gegevens en stemcodes (het SBB bestand) is op 7 mei 2004 (eerste bestand) en op 17 mei 2004 (tweede bestand) fysiek overgedragen aan de drukker van perceel 2, zijnde Rotaform te Lelystad.

Op 13 mei 2004 heeft drukker Sdu 7.500 unieke overzichten van kandidatenlijsten met daarop de (wisselende) kandidaatcodes geproduceerd. Ieder afzonderlijk overzicht werd in 1 enveloppe gedaan, die vervolgens handmatig is dichtgeplakt⁴.

Op de enveloppe is vermeld: "Deze enveloppe bevat het overzicht van kandidatenlijsten voor de verkiezing van de leden van het Europees Parlement 2004." Het aantal geproduceerde enveloppen is geteld door medewerkers van de drukker. Het aantal enveloppen is schriftelijk vastgelegd. De gesloten enveloppen zijn op 14 mei 2004 door Sdu per auto getransporteerd naar Rotaform en aldaar om 10:05 uur afgeleverd.

Rotaform heeft de handleidingen en de begeleidende brief met daarop de NAW-gegevens van de kiezer en de van buitenaf niet leesbare individuele 9-cijferige stemcode geproduceerd. Rotaform heeft de begeleidende brief, een enveloppe met een overzicht van kandidatenlijsten (van drukker Sdu) en een handleiding in een verzendenvolpgevoegd en die dichtgeplakt. Tenslotte heeft Rotaform de enveloppen, conform een door het ministerie van BZK aangeleverde lijst, gesorteerd.

Op de werkplaatsen van beide drukkers zijn door medewerkers van het ministerie van BZK verschillende controles uitgevoerd. Bij Sdu is door het ministerie van BZK, steekproefsgewijs, gecontroleerd of de codes juist zijn geprint bij de verschillende kandidaten. Daarnaast is gecontroleerd of alle lijsten en alle kandidaten juist vermeld zijn, en is toezicht gehouden op het productieproces.

Bij Rotaform is gecontroleerd:

- het correct inlezen van het bestand dat het ministerie van BZK had aangeleverd;
- het correct overnemen van de NAW-gegevens;
- het correct overnemen van de stemcodes;
- het correct printen van de juiste stemcode bij de juiste kiezer;
- het produceren van exact één begeleidende brief met exact één stemcode per kiezer;
- het correct invoegen van de juiste stukken in de enveloppen;
- het produceren van één envelop voor elke kiezer;
- de verzendselectie.

Bij het uitvoeren van bovengenoemde controles is er een aantal mogelijke fouten geconstateerd in de adresseringen. Deze fouten zijn aan de gemeente Den Haag voorgelegd, die controleerde of het inderdaad fouten betrof. Dat bleek in het merendeel van de gevallen zo te zijn. De fouten zijn vervolgens gecorrigeerd.

Met beide drukkers zijn contractuele afspraken gemaakt omtrent de vernietiging van restmateriaal, halffabrikaten, eventuele overproductie en elektronische bestanden. Deze afspraken zijn door de drukkers nagekomen.

Voor de verzending van de stembescheiden voor het stemmen per internet en telefoon is het ministerie van BZK uitgegaan van het reguliere proces zoals dat wordt gehanteerd voor de briefstembescheiden. Dat betekent dat de verzending langs drie kanalen verloopt, te weten, TPG-post, het ministerie van Buitenlandse Zaken (diplomatieke postverzending) en het ministerie van Defensie (NAPO-post).

⁴ Afgesproken was dat machinaal zou worden dichtgeplakt. De reden dat er toch handmatig is dichtgeplakt is te vinden in de onmogelijkheid om de gebruikte machine aan te passen. De aanpassing was nodig om het formaat van de gebruikte enveloppe te kunnen verwerken.

Om te bepalen naar welke landen de stembescheiden via diplomatieke postverzending gezonden konden worden is door het ministerie van BZK gebruik gemaakt van een landenlijst die van de gemeente Den Haag is ontvangen. In overleg met het ministerie van Buitenlandse Zaken zijn vervolgens nog 23 landen aan deze lijst toegevoegd. In totaal zijn voor het experiment stemmen per internet en telefoon 7.196 stembescheiden verzonden. De stembescheiden zijn, omdat de stembescheiden in twee partijen zijn geproduceerd, in twee lichten verzonden. De verzendingen hebben op 14 mei 2004 en op 18 mei 2004 plaatsgevonden.

Onderstaande tabel betreft een opsomming van alle landen waar stembescheiden naartoe zijn verzonden.

Afghanistan	D	Egypte	D	Kroatië	D	Portugal	N
Albanië	D	El Salvador	D	Letland	D	Puerto Rico	D
Algerije	D	Eritrea	D	Libanon	D	Roemenië	D
Andorra	N	Estland	D	Litouwen	D	Rusland	D
Angola	D	Ethiopië	D	Luxemburg	N	Saoedi-Arabië	D
Argentinië	D	Filippijnen	D	Macedonië	D	Senegal	D
Aruba	D	Finland	N	Madagaskar	D	Singapore	D
Australië	D	Frankrijk	N	Malawi	D	Slovenië	N
Azoren	D	Fr Polynesië	D	Maleisië	D	Slowakije	N
Bahrein	D	Gambia	D	Mali	D	Solomoneilanden	D
Bangladesh	D	Ghana	D	Malta	N	Spanje	N
België	N	Griekenland	N	Marokko	D	Sri Lanka	D
Belize	D	Groot-Brittannië	N	Mauritanië	D	Suriname	D
Benin	D	Guatemala	D	Mexico	D	Syrië	D
Bermuda	D	Guinee	D	Moldavië	D	Taiwan	D
Bhutan	D	Haïti	D	Monaco	N	Tanzania	D
Bolivia	D	Honduras	D	Mozambique	D	Thailand	D
Duitsland	N	Hongarije	N	Namibië	D	Togo	D
Bosnië-Herzegovina	D	Ierland	N	Nauru	D	Tsjaad	D
Botswana	D	IJsland	N	Nederland	N	Tsjechië	N
Brazilië	D	India	D	Ned Antillen	D	Tunesië	D
Brunei	D	Indonesië	D	Nepal	D	Turkije	D
Bulgarije	D	Iran	D	Nicaragua	D	Oeganda	D
Burundi	D	Israël	D	Nieuw-Zeeland	D	Uruguay	D
Canada	N	Italië	N	Niger	D	Venezuela	D
Kaaimaneilanden	D	Japan	D	Nigeria	D	Ver. Aruba. Emiraten	D
Chili	D	Jemen	D	Noorwegen	N	VS	N
China	D	Jordanië	D	Oman	D	Vietnam	D
Costa Rica	D	Cambodja	D	Oostenrijk	N	Zambia	D
Cyprus	N	Kameroen	D	Pakistan	D	Zimbabwe	D
Dem. Rep.Kongo	D	Katar	D	Panama	D	Zuid-Afrika	D
Denemarken	N	Kenia	D	Peru	D	Zuid-Korea	D
Ecuador	D	Koeweit	D	Polen	N	Zweden	N
Zwitserland	N						

'N'=via TPG-post. 'D'=via diplomatieke postverzending. De stembescheiden die via het ministerie van Defensie (NAPO) zijn verzonden zijn meegeteld onder "Nederland".

2.8 Schonen register, overdragen BDH en vernietiging KB, KBS, SB en bestand met het overzicht van kandidatenlijsten

Voorafgaand aan de start van de stemperiode (10 juni 2004, 09.00 uur Nederlandse tijd) hebben medewerkers van het ministerie van BZK het KB, KBS, SBB en het bestand met het overzicht van kandidatenlijsten vernietigd. Alle versies van het BDH zijn geretourneerd aan de gemeente Den Haag. Tevens is het register geschoond om er voor te zorgen dat er geen bestanden in het register zijn achtergebleven.

De motivering om alle bestanden met kiezersgegevens te wissen was dat het ministerie deze gegevens niet langer nodig had. Om het risico van mogelijk misbruik of fouten zoveel mogelijk in te perken, is als lijn gekozen kiezersgegevens alleen op te slaan en te bewaren indien daartoe een noodzaak bestond. Bij het wegvallen van de noodzaak – immers alle bestandsuitwisselingen met de stemdienst en de drukkers waren voltooid – werden derhalve de gegevens vernietigd.

Bij de start van de stemperiode beschikte het ministerie van BZK uitsluitend nog over een lijst met de NAW-gegevens en e-mailadressen⁶ van de kiezers die per internet en telefoon stemden ten behoeve van communicatie tijdens en na de stemperiode.

2.9 Selecteren/ informeren stembureauleden

Het ministerie van BZK heeft langs verschillende wegen (onder andere politieke partijen) wervingsactiviteiten verricht voor de bemensing van internet- en telefoonstembureau. Het internet- en telefoonstembureau is op 15 mei 2004 door de minister voor BVK benoemd. Het besluit is op 26 mei 2004 gepubliceerd in de Staatscourant.

Voor het stembureau is door het ministerie van BZK een handleiding gemaakt, waarin onder meer is beschreven:

- de taken en verantwoordelijkheden van het stembureau
- de taken en verantwoordelijkheden van de leverancier van de stemdienst;
- de werking van de stemdienst;
- de procedures voor openen, onderbreken, schorsen, sluiten en stemopneming;
- het model van de processen-verbaal;
- de werking van de telprogrammatuur;
- het gebruik van wachtwoorden etc;
- het functioneel ontwerp van de stemdienst
- de wet- en regelgeving voor het experimenten.

Om het stembureau de stemdienst te kunnen laten bedienen heeft het ministerie van BZK 3 laptops en 3 printers aan het stembureau beschikbaar gesteld. Eén daarvan werd gebruikt door het stembureau, de andere twee waren als reserve beschikbaar.

⁶ Indien opgegeven door de kiezer op het registratieformulier.

De leverancier van de stemdienst heeft de laptops zodanig ingericht dat hiermee een beveiligde verbinding gelegd kon worden met de stemdienst. Via deze verbinding kon de stemdienst bediend worden. Deze verbinding kon zowel ter plekke, dat wil zeggen op de locatie van de stemdienst, gemaakt worden, als via een ISDN-verbinding op afstand. Een dergelijke verbinding is gebruikt bij de sluiting van de stemming, zodat de sluiting kon plaatsvinden op een openbaar toegankelijke locatie.

Op 18 mei 2004 en 24 mei 2004 zijn instructiebijeenkomsten gehouden voor de leden en plaatsvervangende leden van het stembureau.

Tijdens de instructies is aandacht besteed aan:

- het project Kiezen op Afstand;
- de inrichting en de werking van het stelsysteem voor het stemmen per internet- en telefoon;
- inrichting van de organisatie tijdens de stemperiode; met name de rol van de toezichthouders van BZK, de beheerders van de leverancier en de ondersteuning van de kiezers vanuit de servicedesk;
- de taken van het stembureau en de werking van de programmatuur waarmee het stembureau haar taak kan uitvoeren;
- de werkinstructies, de procedures en de handleiding voor de leden van het stembureau;
- praktische aangelegenheden.

In onderstaande tabel is de bemensing van het stembureau gedurende de stemperiode weergegeven:

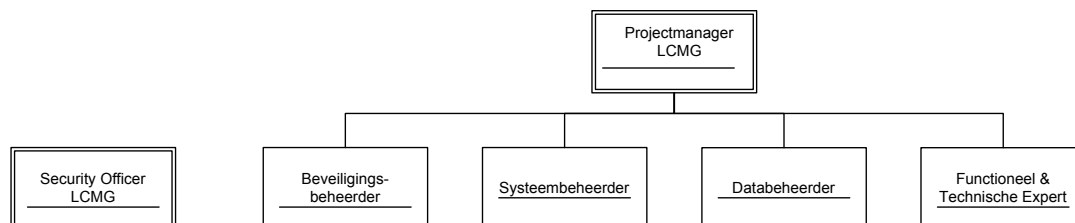
Datum	Dienst	Dienst	Dienst
	06.30 – 15.00 uur	14.30 – 23.00 uur	22.30 – 07.00 uur
Dinsdag, 1 juni 2004	S. Nouwen, M. van der Zon H. Dullemond	R. Dijkstra M. van Brakel C. de Knegt	J. Wildschut, G. Terpstra M. Klapwijk
Plv lid	M. van Brakel	H. Dullemond	M. van Brakel
Woensdag, 2 juni 2004	S. Nouwen M. van der Zon G.M.J.M. Koolen	R. Dijkstra M. Klapwijk H. Dullemond	J. Wildschut, G. Terpstra M. van Brakel
Plv lid	M. van Brakel	M. van Brakel	M. Klapwijk
Donderdag, 3 juni 2004	S. Nouwen M. van der Zon H. Dullemond	R. Dijkstra G. Terpstra I. Edoo	J. Wildschut, M. Klapwijk M. Van Brakel
Plv lid	M. van Brakel	M. van Brakel	G. Terpstra
Vrijdag, 4 juni 2004	S. Nouwen M. van der Zon G.M.J.M. Koolen	R. Dijkstra M. van Brakel H. Dullemond	J. Wildschut, M. Klapwijk G. Terpstra
Plv lid	G. Terpstra	G. Terpstra	H. Dullemond

Zaterdag, 5 juni 2004	S. Nouwen G.M.J.M. Koolen, M. van der Zon	R. Dijkstra H. Dullemond I. Edoo	J. Wildschut, M. van Brakel G. Terpstra
Plv lid	I. Edoo	M. van Brakel	M. Klapwijk
Zondag 6 juni 2004	S. Nouwen M. van der Zon M. Klapwijk	H. Dullemond R. Dijkstra I. Edoo	E. Janmaat, M. Wildschut C. de Knegt
Plv lid	G. Terpstra	M. Klapwijk	M. Klapwijk
Maandag, 7 juni 2004	S. Nouwen G.M.J.M. Koolen, M. van der Zon	B. Daan, H. Dullemond I. Edoo	E. Janmaat, J. Wildschut M. van Brakel
Plv lid	M. Klapwijk	M. Klapwijk	M. Klapwijk
Dinsdag, 8 juni 2004	G.M.J.M. Koolen, M. van der Zon I. Edoo	B. Daan, R. Dijkstra G. Terpstra	E. Janmaat, J. Wildschut M. van Brakel
Plv lid	M. Klapwijk	M. Klapwijk	M. Klapwijk
Woensdag, 9 juni 2004	M. van der Zon I. Edoo G. Terpstra	B. Daan, R. Dijkstra H. Dullemond	J. Wildschut M. van Brakel M. Klapwijk
Plv lid	S. Nouwen	G. Terpstra	G. Terpstra
Donderdag, 10 juni 2004	G.M.J.M. Koolen, M. van der Zon I. Edoo	H. Dullemond M. Klapwijk C. de Knegt	B. Daan, J. Wildschut M. van Brakel
Plv lid	G. Terpstra	Tot 21.00 uur G. Terpstra	Van 19.30 t/m stemopneming. R. Dijkstra

3 Experiment

3.1 Beheer van de stemdienst

Onderstaande figuur geeft een schematisch overzicht van de organisatie van het beheer van de stemdienst aan de zijde van de leverancier van de stemdienst, zijnde LogicaCMG.

Van de zijde van leverancier van de stemdienst waren er tijdens de stemperiode 24 uur per dag 4 personen aanwezig (systeembeheerder, beveiligingsbeheerder, functioneel specialist en specialist telefonie) aanwezig. De databeheerder was op ad-hoc basis beschikbaar voor het uitwisselen van bestanden.

Het ministerie van BZK voerde het beheer over de wachtwoorden die nodig waren om toegang te krijgen tot de componenten van de stemdienst. Voorafgaand aan de start van de stemperiode heeft het ministerie van BZK aan de leverancier de wachtwoorden verstrekt die nodig waren voor reguliere beheershandelingen. Tijdens de gehele stemperiode (24 uur per dag) is er door zowel het stembureau als door het ministerie van BZK toezicht gehouden op het beheer door de leverancier.

Voorafgaand aan de stemperiode zijn met KPN, GovCert en de KLPD afspraken gemaakt om mogelijke bedreigingen te kunnen identificeren en te weren.

KPN heeft als gevolg van de gemaakte afspraken de volgende maatregelen getroffen:

- een filter (een zogenaamde "rate-limiter") aangebracht op de ADSL-lijn zodat het aantal mogelijke connecties met de stemdienst zou worden beperkt;
- een filter aangebracht zodat uitsluitend http- of HTTPS-verkeer naar de stemdienst werd toegelaten. Al het overige verkeer naar de stemdienst werd geblokkeerd.

Tevens zijn binnen KPN richtlijnen gegeven voor het geval zich incidenten zouden voordoen.

GovCert heeft het ministerie van BZK continue geïnformeerd over mogelijke "lekken" in software en over de mogelijke patches en updates daarvoor. Voor het geval zich dreigingen zouden voordoen, was GovCert gereed om het ministerie van BZK bij te staan.

Met de KLPD zijn afspraken gemaakt over de wijze waarop gehandeld moest worden in het geval aangifte gedaan moest worden van een aanval op de stemdienst.

Met de gemeente Den Haag zijn (nood)procedures afgesproken voor het geval gedurende de stemperiode de stemming zou worden geschorst cq gestaakt.

3.2 Opening van de stemming

Op 10 juni 2004 om precies 09.00 uur Nederlandse tijd heeft het Internet- en telefoonstembureau de stemming geopend.

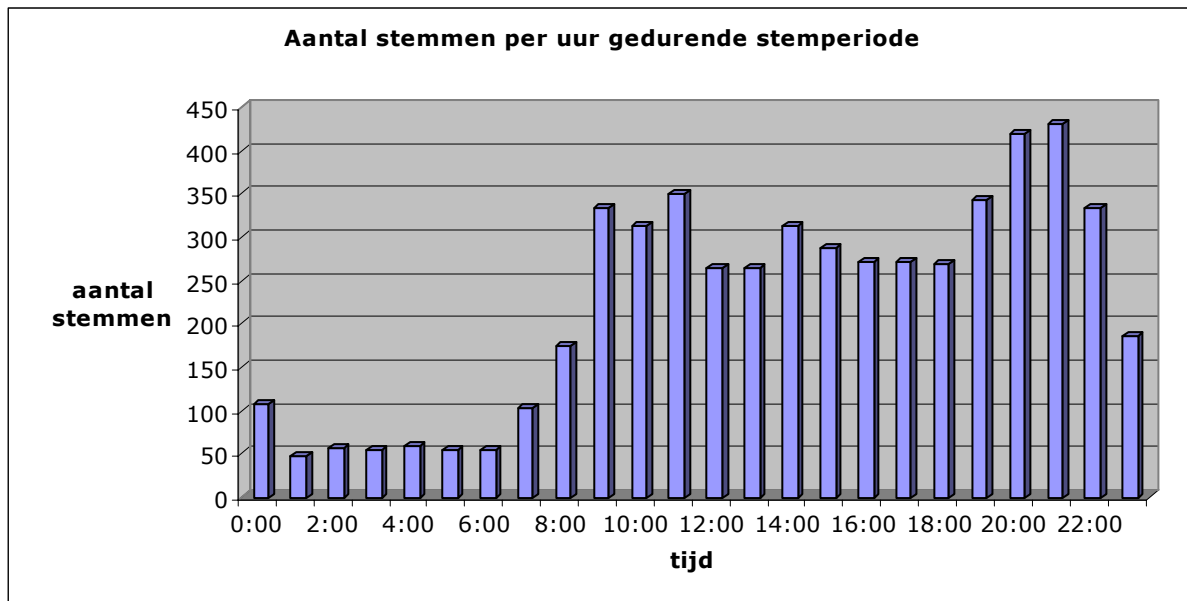
Het verloop van de stemming en de status van de stemdienst is gedurende de stemperiode (24 uur per dag) door het stembureau gevolgd. Dit deed het stembureau door:

- het zogenaamde statusscherm te inspecteren. Het statusscherm gaf de teller aan van het aantal uitgebrachte stemmen. Verder kon het stembureau daarop zien hoeveel kiezers er geblokkeerd waren omdat ze meer dan drie keer de verkeerde toegangscode hadden ingetoetst;
- de zogenaamde logfile van de stemdienst te inspecteren. In de logfile werden handelingen op de stemdienst en meldingen van de stemdienst vastgelegd;
- toezicht te houden op het beheer van de stemdienst.

3.3 Verloop van de stemming

Er zijn met gebruik van de stemdienst 5.351 stemmen uitgebracht, waarvan 480 per telefoon (9,0%), en 4.871 via internet (91,0%).

De volgende grafiek laat zien op welke uren de meeste stemmen werden uitgebracht (het betreft gegevens over de gehele stemperiode):

De verdeling is consistent met het gegeven dat de meeste kiezers afkomstig zijn uit dezelfde tijdzone als Nederland (of in ieder geval uit een tijdzone die in de buurt ligt). 53,1% van de stemmen is overdag uitgebracht (tussen 8:00 en 18:00), 36,9% 's avonds (tussen 18:00 en 24:00), en 10,0% is 's nachts uitgebracht.

Er hebben zich geen problemen voorgedaan als gevolg van pogingen tot misbruik van de stemdienst. Pogingen tot het uitvoeren van een DOS- c.q. een DDOS-aanval zijn niet uitgevoerd. Dit blijkt uit de gegevens over de lijnbezetting van de DSL- verbinding en het aantal simultane telefoongesprekken.

Wel zijn de volgende constatering gedaan:

- Enkele keren is waargenomen dat een bezoeker van het internetstembureau (www.internetstembureau.nl) een willekeurige toegangscode/stemcode probeerde in te typen, of een willekeurige of niet-bestaande pagina probeerde op te vragen bij de webserver;
- Enkele malen is waargenomen dat er pogingen werden gedaan om "standaard" kwetsbaarheden van het internet uit te buiten.

In alle gevallen waren de pogingen tegengehouden door hetzij de firewall, hetzij de webserver. In zes gevallen is uit voorzorgmaatregel op aanwijzing van het ministerie van BZK het IP-adres geblokkeerd, zodat vanuit die betreffende IP-adressen geen verkeer meer mogelijk zou zijn naar de stemdienst.

De logbestanden van de stemdienst zijn geanalyseerd om na te gaan of de kiezer problemen heeft ondervonden bij het uitbrengen van de stem. Het gaat daarbij concreet om de situaties waarin een "onjuiste toegangscode" en/of een "onjuiste kandidaatcode" is ingevoerd en om de situatie waarin de stemcode is geblokkeerd (in het geval een kiezer een correcte stemcode intoetste, maar meer dan driemaal een onjuiste toegangscode ingaf). Onderstaande tabel geeft hier inzicht in. Tevens is aangegeven of de kiezer naderhand alsnog heeft kunnen stemmen. Dat laatste is vastgesteld doordat van alle succesvolle en niet-succesvolle stempogingen de gebruikte stemcode werd vastgelegd in de logfile. Door bij een mislukte stempoging te analyseren of de betrokken stemcode later wél succesvol heeft kunnen stemmen, kan dus inzicht worden verkregen in het aantal kiezers dat later toch nog gestemd heeft

Oorzaak	Aantal	Waarvan later toch gestemd
Fout bij NUL test (de test waarmee gecontroleerd wordt of de telefoon van de kiezer geschikt is om te stemmen).	21	Onbekend
Fout bij het opzetten van een beveiligde verbinding via internet (waarschijnlijk veroorzaakt door het gebruik van verouderde browsers die geen 128-bits encryptie ondersteunen)	2.395 ⁷	Onbekend
Stemcode die de kiezer invoerde kwam niet voor in register	124	Onbekend
Toegangscode die de kiezer ingaf was niet juist	1570	853
Toegangscode die de kiezer ingaf was niet ingevuld	57	33
De stemcode werd geblokkeerd door driemaal onjuiste ingave van combinatie stemcode/toegangscode	418	128
Het aantal pogingen om in te loggen terwijl de betrokken stemcode nog geblokkeerd is	118	48
De kandidaatcode die de kiezer ingaf was onjuist	62	62

⁷ De fouten bij het opzetten van de beveiligde verbinding zijn afgeleid uit de zogenaamde webserverlogs. Hieruit valt op te maken dat het opzetten van de verbinding aantal malen achter elkaar wordt geprobeerd.

3.4 Onderbreken

Gedurende de stemperiode is de stemming elke dag 1 maal (rond 03.00 uur 's nachts) onderbroken om een back-up te maken van de database met daarin de elektronische stembus. In totaal is als gevolg hiervan de stemming 3 uur, 36 minuten en 47 seconden onderbroken geweest⁸. De beschikbaarheid van de stemdienst is derhalve 98,42 % geweest.

Om de back-up te kunnen maken heeft het stembureau de stemdienst in de status "onderbroken" gebracht. Na het maken van de back-up heeft het stembureau de stemming weer hervat. Daarbij heeft het stembureau zich ervan vergewist, door vergelijking van de zogenaamde "vingerafdrukken", dat de inhoud van de stemdienst niet is gewijzigd.

3.5 Schorsen

Het stembureau heeft geen aanleiding gezien om de stemming te schorsen.

3.6 Servicedesk

Voor de ondersteuning van de kiezers die bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement per internet en telefoon zouden (willen) stemmen heeft het ministerie van BZK een Servicedesk opgezet. Deze Servicedesk is van 10 december 2003 (het begin van de registratieperiode voor de kiezers die vanuit het buitenland wilden stemmen) tot en met 10 juni 2004 operationeel geweest.

De Servicedesk had tot taak:

- het geven van informatie aan personen die meer willen weten over het stemmen per internet of telefoon, over de technische eisen waaraan de apparatuur van de kiezer moet voldoen (bijv. welke minimum voorwaarden aan de PC zijn gesteld), etc.
- het bieden van technische ondersteuning, voorafgaand en gedurende de stemperiode, aan de kiezer die per internet en telefoon wilde stemmen;
- te dienen als meldpunt voor de kiezers van storingen.

Van 10 december 2003 tot en met 31 mei 2004 is de Servicedesk op werkdagen van 9.00 uur tot 17.30 uur bemenst geweest. Gedurende de stemperiode (van 1 juni 2004, 9.00 uur tot 10 juni 2004, 21.00 uur) is de Servicedesk 24 uur per dag bemenst geweest. De Servicedesk kon bereikt worden via de telefoon, e-mail en de fax. Na 10 juni 2004, 21.00 uur is de servicedesk nog per e-mail en per fax bereikbaar geweest.

⁸ Bron: het logbestand van de stemdienst

Overzicht van de binnengekomen meldingen

De Servicedesk heeft gedurende de stemperiode (1 tot en met 10 juni 2004) 423 meldingen ontvangen⁹. Daarnaast zijn er nog 102 meldingen ontvangen (49 meldingen gedurende de registratieperiode en 53 na de stemperiode). Het overgrote deel van de meldingen is per e-mail ontvangen en beantwoord.

In de onderstaande tabel zijn de binnengekomen meldingen gesorteerd in categorieën. Aangegeven is het aantal meldingen per categorie.

Soort van melding	Aantal	Aard van de vraag/opmerking
Registratie voor het stemmen per internet en telefoon.	42	De vragen hadden voornamelijk betrekking op: • de procedure voor registratie;• de instantie waar de registratie diende plaats te vinden.
Stemmen in zowel Nederland als in het land waar kiezer woonachtig is.	12	Nederlandse kiesgerechtigden die in een van de lidstaten van de Europese Unie wonen hebben bij de verkiezing van de leden van het Europees Parlement de mogelijkheid om in het land waar ze woonachtig zijn hun stem uit te brengen. Het is strafbaar, zie artikel Z 8a van de Kieswet, om twee maal te stemmen. Eén kiezer uit Frankrijk heeft gemeld zowel in Frankrijk als in Nederland een stem te hebben uitgebracht. Elf personen (drie uit Duitsland, zes uit België, één uit Italië en één uit Nederland) hebben gemeld dat ze twee maal voor de verkiezing zijn geregistreerd; nl door Nederland (als Nederlandse kiesgerechtigde woonachtig in het buitenland, voor het stemmen per internet of telefoon) en door het land waar de Nederlandse kiesgerechtigde woonachtig is.
Bereikbaarheid website (www.internetstembureau.nl)	38	10 kiezers hadden het zogenaamde cookie-probleem ¹⁰ . De kiezers zijn door de servicedesk gewezen op de tekst omtrent cookies die is opgenomen in de handleiding. De servicedesk heeft de kiezer per e-mail bericht hoe het cookie-probleem mogelijk opgelost kon worden. Voor het geval dat het cookie-probleem niet oplosbaar bleek is de kiezer ook altijd gewezen op de mogelijkheid zijn stem uit te brengen per telefoon. Bij 4 van de meldingen bleek dat de PC van de kiezer geen beveiligde of SSL-verbinding kon maken met de website https://www.internetstembureau.nl .

⁹ Een beperkt aantal meldingen is in eerste instantie binnengekomen bij de gemeente Den Haag en het zogenaamde call-center Verkiezingen van het ministerie van BZK

¹⁰ De stemdienst maakte gebruik van zogenaamde cookies. De cookie is een soort herkenningsetiket dat gebruikt wordt door een webserver om de browser te identificeren. Een browser is een programma waarmee de pagina's (websites) op internet kunnen worden (bijvoorbeeld: Explorer of Netscape). Een webserver is de informatieleverende computer achter de site. Zonder zo'n herkenningsetiket kan een webserver geen relatie leggen tussen de gegevens die vanaf verschillende internetpagina's worden toegezonden. De cookie bestaat uit een stuk tekst die door de webserver wordt opgesteld en toegezonden aan de browser. De browser bewaart dit in zijn geheugen.

		De kiezers zijn door de servicedesk gewezen op de tekst omtrent SSL-verbindingen die is opgenomen in de handleiding. De servicedesk heeft deze kiezers per e-mail bericht hoe mogelijk wel een beveiligde verbinding tussen de pc van de kiezer en de website gemaakt kan worden. De kiezer is er ook op gewezen dat stemmen per telefoon tot de mogelijkheden behoort. 5 kiezers gaven aan dat de website niet bereikbaar was. Gedurende iedere nacht, rond 3 uur, werd er een back-up van de stemdienst gemaakt. Om de back-up te maken dient de stemdienst enige tijd losgekoppeld te worden van de internet- en telefoonlijnen. Het is goed mogelijk dat gedurende één van de negen nachten een kiezer heeft geprobeerd zijn stem uit te brengen tijdens het maken van de back-up. In alle overige gevallen lag het probleem bij de pc van de kiezer, aangezien de stemdienst gedurende de rest van de stemperiode beschikbaar was. 19 kiezers vroegen de Servicedesk op welke website zij hun stem konden uitbrengen. De website van de stemdienst (https://www.internetstembureau.nl) is in de handleiding vermeld. De Servicedesk heeft de kiezer de naam van de website gemeld.
Bereikbaarheid telefoonstembureau	0	Er zijn op de Servicedesk geen meldingen ontvangen over de bereikbaarheid van het telefoonstembureau.
Demonstraties internet- en telefoonstemmen	7	4 kiezers hadden het zogenaamde Cookie-probleem. De kiezers die melding hiervan hadden gemaakt voor de handleiding was verzonden hebben een e-mail ontvangen met daarin een oplossing of een verwijzing naar www.ukomtchook.nl waar ook een tekst over cookies opgenomen stond. Bij 3 meldingen bleek dat de PC van de kiezer geen beveiligde of SSL-verbinding kon maken met de website van de demonstratie van het stemmen per internet. Daaruit werd ook duidelijk dat de PC die de kiezer gebruikte niet geschikt was om te kunnen stemmen per internet. De Servicedesk heeft de kiezer gewezen op de mogelijkheid om bepaalde software te downloaden waardoor de demonstratie wel zou werken. Het downloaden van software brengt mogelijke risico's met zich mee.
Toegangscode	78	Kiezers melden dat zij de zelf opgegeven toegangscode vergeten waren. De kiezers belden de Servicedesk met de vraag of het ministerie van BZK de toegangscode zou kunnen achterhalen. Kiezers die aangaven hun zelf opgegeven toegangscode te zijn vergeten/kwijtgeraakt heeft de Servicedesk niet verder kunnen helpen. Op het registratieformulier is aangegeven dat zonder de toegangscode niet gestemd kan worden. Tevens is er een bewaarsstrook aangebracht waarop de kiezer zijn code kon invullen.
Ontvangst stembescheiden	329	Deze meldingen hebben betrekking op kiezers die hebben aangegeven dat de stembescheiden niet of te laat zijn aangekomen. Kiezers die later hebben aangegeven dat zij hun stembescheiden nog wel tijdig hebben ontvangen zijn hier niet meegeteld. Zo zijn de stembescheiden in Aruba op de laatste dag gearriveerd. Enkelen van de kiezers op Aruba hebben de Servicedesk laten weten dat zij hun stembescheiden toch nog hebben ontvangen.

Overige opmerkingen over de stembescheiden	11	Twee kiezers waren de handleiding bij hun stembescheiden kwijt geraakt. Acht kiezers hebben gemeld dat het overzicht van kandidatenlijsten ontbrak bij de stembescheiden. De Servicedesk heeft een overzicht van kandidaten ingescand en dit per e-mail naar de kiezers verzonden. Eén melding betrof de verkeerde bezorging van de stembescheiden. Het ministerie BZK heeft voor de gedupeerde kiezer nieuwe stembescheiden geproduceerd en aan de melder verzocht de brief die niet voor haar bedoeld was te retourneren danwel te vernietigen. De melder heeft per e-mail laten weten de ten onrechte ontvangen stembescheiden te hebben vernietigd.
Experiment/ het project KOA in algemene zin	11	Een aantal malen is de vraag gesteld waarom uitsluitend de kiezers in het buitenland via internet/telefoon konden stemmen. Verder zijn een algemene vragen gesteld over de achtergronden van het project Kiezen op Afstand.
Verkiezingen in het algemeen	14	De volgende vragen zijn gesteld: • Wordt op 10 juni 2004 ook een referendum over de Europese Grondwet gehouden en zo ja kan daarvoor ook via het internet worden gestemd; • Op hoeveel kandidaten mag gestemd worden? • Op welke wijze kan bij het stemmen per internet de stem ongeldig worden gemaakt? • Wat zijn lijstverbindingen? • Wat is de periode van de stemming?
Overige vragen en opmerkingen	12	Na 10 juni 2004 zijn ook nog meldingen binnengekomen die geen betrekking hadden op de verzending van de stembescheiden. Die meldingen behelsden onderwerpen als complimenten, website onbereikbaar, benieuwd naar uitslag experiment etc. Eén persoon maakte een opmerking over de je/jij/u vorm op de website www.ukomtchook.nl en een ander dacht nog na 10 juni 2004 te kunnen stemmen omdat de bescheiden pas zo laat bezorgd werden.

3.7 Aangewezen deskundige/Kiesraad

De minister voor BVK heeft op 25 mei 2004 prof. dr B.P.F. Jacobs op grond van artikel 45, eerste lid, van het Tijdelijk experimentenbesluit Kiezen op Afstand aangewezen als deskundige. Aan deze deskundige is toegang verleend tot de beveiligde locatie van de stembus. Prof. Jacobs heeft op 3 juni 2004 een bezoek gebracht aan de locatie van de stembus. Hij heeft van die gelegenheid gebruik gemaakt om zich te informeren over de wijze waarop de stembus werd beheerd.

Een delegatie van de Kiesraad heeft op 6 juni 2004 de locatie van de stembus bezocht. De Kiesraad heeft bij die gelegenheid uitleg gekregen over de werking van de stembus en het beheer daarvan. De Kiesraad heeft ook van gedachten gewisseld met het internet- en telefoonstembureau.

3.8 Sluiting

Op 10 juni 2004, 21.00 uur Nederlandse tijd heeft het stembureau de stemming gesloten. De locatie van de sluiting en de stemopneming (zie punt 3.9) is op 27 mei 2004 door de minister van BVK bekendgemaakt in de Staatscourant (nr 99). De locatie voor de sluiting en de stemopneming was toegankelijk voor het publiek.

3.9 Stemopneming

Na het sluiten van de stemming heeft het Internet- en telefoonstembureau de stemopneming uitgevoerd, waar het tellen van de uitgebrachte stemmen onderdeel van uitmaakt, en het proces-verbaal opgemaakt. Het proces-verbaal is door het stembureau overhandigd aan de vertegenwoordiger van het ministerie van BZK.

Het ministerie van BZK heeft op 11 juni 2004 het proces-verbaal overgedragen aan de gemeente Den Haag.

3.10 Zitting Centraal Stembureau

Op dinsdag 15 juni 2004 heeft het Centraal Stembureau tijdens een openbare zitting de officiële uitslag van de verkiezing van de leden van het Europees Parlement vastgesteld. Tijdens de zitting van het Centraal Stembureau werden geen bezwaren ingebracht.

3.11 Verslag Commissie voor het Onderzoek naar de Geloofsbrieven

De Commissie voor het Onderzoek naar de Geloofsbrieven heeft op 23 juni 2004 verslag uitgebracht in de Tweede Kamer. In het verslag¹¹ maakte de Commissie melding van de aandacht die het hoofdstembureau van Kieskring 12 (Den Haag) vroeg voor de inzichtelijkheid van elektronisch stemmen. Dat geldt zowel het stemmen met stemmachines als het stemmen per internet en telefoon.

3.12 Openbaarmaking broncode stemdienst

De minister voor BVK heeft op 21 juni 2004 de specifiek voor deze stemdienst ontwikkelde programmatuur openbaar gemaakt en als open source beschikbaar gesteld met gebruikmaking van een zogenaamde General Public Licence (GPL). Vanaf 21 juni 2004 is de programmatuur te vinden op de website van het programma Open Standaarden en Open Source Software (onderdeel van de Stichting ICTU).

3.13 Vernietiging bestanden stemdienst

Op aanwijzen van het ministerie van BZK is, na de definitieve vaststelling van de verkiezingsuitslag en na het veiligstellen van evaluatie- en logbestanden, op 16 juli 2004 de opdracht gegeven aan de leverancier van de stemdienst om alle bestanden van de stemdienst te vernietigen en de stemdienst te demonteren. Dat is gebeurd op 2 en 3 augustus 2004.

¹¹ (Handelingen:TK 87-5619, voetnoot)

Vernietiging van de bestanden is als volgt verlopen:

- de individuele bestanden van de database en de logbestanden zijn overschreven met nullen;
- voor de databasebestanden is de gehele disk gevuld met nullen;
- één van de andere disks is "1-op-1" over de datadisk heen gekopieerd;
- het besturingssysteem heeft een "destructive disk analysis" uitgevoerd. Deze heeft nogmaals alle data overschreven.

De leverancier van de stemdienst heeft het ministerie van BZK schriftelijk een verklaring overhandigd waarin de vernietiging van de bestanden wordt bevestigd.

